

BÁN MÓNKA EDINA

Latin-amerikai témák Jókainál

Jókai Mórnak a szabadságharc bukása után, mint tudjuk, több hónapra keresztül bujkálnia kellett, majd – bár felesége menlevelet szerzett a számára – ezt követően jó ideig gyanús személynek számított, nem vehetett részt aktívan a politikai életben, nem utalhatott nyíltan műveiben a szabadságharcra. 1850 és 1853 között például feljelentették forradalmi újságok rejtegetése miatt, egy másik alkalommal pedig indexre tették novelláskötetét¹. Ebből az időszakból (1850–1860) való Jókainak az a három latin-amerikai vonatkozású műve, melyek bemutatására vállalkoztam.

1856-ban írta *A megölt ország* című novelláját, mely Peru meghódításáról szól. Másik novellája, melynek címe *Bolivár*, 1858-ból való, műfaja az író szerint történeti beszély, bár valójában egy romantikus elbeszélésről van szó. Harmadik, a témával kapcsolatos novellája a *Tízmillió dollár* címet viseli, és 1854–1860 között publikálta. A novella eseményei a függetlenségi háborúk idején játszódnak Latin-Amerika különböző helyszínein, de maga a cselekmény nem történelmi eseményeket dolgoz fel, hanem egy kalandor életét mutatja be.

A Tízmillió dollár egy fiatal skót tengerész, Robertson történetét beszéli el. A történet középpontjába az író egy morális kérdést helyez: milyen mértékben képes megrontani a pénz az emberi lelket. Ezt a kérdést egy mozgalmas, kalandos, egzotikus történettel illusztrálja. A történet legnagyobb része Latin-Amerikában játszódik a függetlenségi háborúk idején, mely színes és romantikus háttérrel kínál. „*A spanyol amerikai szabadságháborúk alatt történt ez a kaland; az idő épen kedvező volt hasonló regények alkotására; a hős és a rabló, a dicsvágy és a pénzvadászat, a honszeretet és a könnyelmű ábránd olyan közel állottak egymáshoz, ellenség és jó barát könnyen összetévesztette őket;*”² írja Jókai. A kaotikus történelmi helyzet kedvez a nagy társadalmi és gazdasági változásoknak, egyaránt megjelenik a hősiesség és a bűn, sőt, nem egyszer keverednek is egymással, mint ahogy azt Teresa, a regény kreol szereplője is megjegyzi: „*Most forradalom van egész Amerikában, a mi alul van, az fordul felül, ki-ki azt a helyet foglalhatja el, a mit megtartani elég erős; a bátoré a diadal.*”³ Az elbeszélés hőse, Robertson, kezdetben tengerészként szolgált a spanyol királyi hajókon, majd egy hirtelen fordulattal csatlakozott a felkelőkhöz. Első küldetése egy kalózbanda megsemmisítése volt. Ezt a missziót Robertson különös kegyetlenséggel hajtotta végre. Mivel tettéért nem kapta meg a várt jutalmat,

¹ *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, Szerk.: Sótér István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 288.

² Jókai Mór: *Tízmillió dollár*, Vasárnapi Ujság, 1854–1860 (www.epa.oszk.hu/0000/0030/00196/datum05212/cim20521/)

³ Uo.

egy időre eltávolodott a civilizációtól. Évekkel később visszatért, és ismét a köztársaságiakhoz csatlakozott. Az egyik legjobb, legbecsületesebb katonává vált, de szerelme egy kreol nő iránt teljesen átforgalmazta.

A novellában folyamatosan találunk utalásokat a latin-amerikai gyarmatok szabadságharcára, felmerül Bolívar neve is, és megtudjuk, hogy nagyrészt tőle függött a katonai rangok adományozása, valamint, hogy a történet hőse, Robertson nem volt jóban vele.

Jókai Latin-Amerikája egzotikusan különös: az emberek a templomok belsejét bujapompázatos, színes díszítéssel látják el: virágok, gyümölcsök, madarak; a szokások hangulata pedig az indián és keresztény hagyományok keveredésére utal. „Az indián vérrel elegyült spanyol sokat átvett lelkületébe a forró égélj tarka képzelődéséből; a hívők templomait ott az aranyozott szent képeken kívül pompás virágcsoportozatok ékesítik; az ol-tárok ragyognak és tarkállanak a hivek kegyes adományaitól, földig érő selyemszövetek tarka virágokkal, gyöngyfüzérék, drága köves ékszerek lepik el azokat; a zománczos gyertyatartók mellett ezüst kalitkákban csodatollazatu madarak ugrálnak, miknek zenegése beleveggyül az ájtatos karok énekébe, s a tömjén füstöz száz féle édes illatszer veggyül; melly áthevíti a lelket és felmagasztalja a képzelődést.”⁴

A kreol (a gyarmatokon született fehér) nő alakja negatív figuraként jelenik meg ebben a műben. A kreol és az indián nők Jókai műveiben két típusba tartoznak. Mindkét típus közös sajátosságai: egzotikus szépség, fekete haj és szemek, karcsú alak, különösen szenvedélyes és büszke természet. A kreol nő, mint negatív alak – így például Teresa – önző, pénzéhes, romlott, csábító. A kreol (vagy indián) nő, mint pozitív figura, mint például Laureznia a *Bolívár* című mű hősnője, ezzel ellentétben erényes, önzetlen, önfeláldozó.

Ennek a novellának az az egyik érdekessége – a magyar irodalom szempontjából –, hogy Jókai későbbi, kiforrott művében, az *Aranyemberben*, a *Tízmillió dollár* sok eleme visszaköszön: a pénz hatása az emberi lélekre, a világtól való elvonulás (Robertson–Timár Mihály), a kreol nők negatív hatása a férfiakra (Robertson–Kristyán Tódor).

Jókai *Bolívár* című novellája 1858-ból való, *Dekameron* című novelláskötetében illesztette. A novella történelmi háttérét Venezuela és Kolumbia függetlenségi háborúja kínálja. A történet egyik főszereplője Bolívar. Bár Jókai történelmi beszélyként definiálja novellája műfaját, egy olyan romantikus elbeszéléstről van szó, melyben a szerző egyes események tekintetében követi, más – gyakran kulcsfontosságú események tekintetében – drasztikusan megváltoztatja a történelmi tényeket. Így rögtön felmerül bennünk a kérdés: miért teszi ezt? Jókai nem tüntet fel konkrét dátumokat a művében, de a történet Bogotá ostromával kezdődik. A novella hősnője, Laureznia di San Sol, hősiiesen harcol a város védelmében a spanyolok ellen vőlegénye, Giedon Saperó oldalán. Megtudjuk, hogy Gideon szerelmes Laurezniába, Laureznia érzelmeiről azonban kezdetben nem tudunk sokat, csak annyit, hogy amikor Laureznia apja, a vak don Esteban azt mondta neki, hogy hozzá kell mennie Gideonhoz, nem ellenkezett.

Az ostrom legreménytelenebb pillanatában, amikor már úgy tűnt, hogy minden veszve van, megjelenik Bolívar, a Libertador, seregei élén, és megmenti a várost.

És itt álljunk meg egy pillanatra!

⁴ Uo.

Bolívar külsejének leírása Jókai regényében egyáltalán nem emlékeztet az általunk ismert Bolívar-portrékra vagy leírásokra. Wittman Tibor *Historia de América Latina* című művében egy kortárs francia leírását közli Bolívarról, mely szerint Bolívar hosszúkás arcú, ritkuló, őszes hajú, nagy szemű, sovány, koránál idősebbnek tűnő bajszos ember⁵. Ezzel ellentétben Jókai daliás, dús, vörös hajú, fehér arcbőrű, nagy, csillogó szemű, körszakállas férfiként ábrázolja őt. „Egy délceg, daliás alak volt vezetőjük. Vezető a szó minden értelmében, mert mindig elől járt. Ezer közül ki lehet ismerni alakját. Csaknem aranyszínű vörös haja hosszan, mint az oroszlán sörénye lobog vállai körül; hasonló szakálla nem hegyesen, spanyol divat szerint, de kör alakban fogja be arcát, mely oly fehér, mint egy európai delnő; csupán szemöldei barnák, és szemei, mint a tűz, oly égetőek, messziről is látni, mint villognak oly iszonyatosan.”⁶ A leírás annyira jellegzetes, hogy az első pillanatban felmerül bennünk Kossuth Lajos képe. Gondoljunk első sorban Kossuth hajszínére, jellegzetes körszakállára, mellyel divatot teremtett, valamint arra, hogy Kossuth Lajost a maga korában kivételesen szép férfiként tartották számon. Vajon Jókai nem rendelkezett semmiféle információval Bolívar tényleges külsejéről? Esetleg a párhuzam szándékos lehet?

Jókai novellájában Laurenzia első látásra beleszeret Bolívarba, és ez a szerelem kölcsönös. Bogotát felszabadítása után Bolívar beszédet intéz a város népéhez, ebben részletezi a spanyolok kegyetlenkedéseit, megemlítve az ismert történelmi neveket: Morillo, Pug, Boves, Aymerich. Bolívar társaságában megjelenik José Antonio Páez – aki a történelmi valóságban a függetlenségi háború másik legendás tábornok hőse –, mint egy nem túl okos, de a végtelékig hű, erős testőr. Jókai kiemeli a „llanerók” szerepét Venezuela függetlenségi harcában, valamint Venezuela népének egységes fellépését és támogatását. „Íme, ez a hős Jose Antonio Paez. Az ő hívására előjöttek félelmes berkeikből a bátor Llanerok; ez volt az első csapat, mely újrakezdte a szabadságharcát; a második, mely sohasem adta azt fel, volt Venezuela népe. E kettő nélkül Bolívar nem tehetett volna semmit; e kettőnek köszönheti Dél-Amerika, hogy még élünk.”⁷ Ez nagyon fontos tényező, hiszen, mint tudjuk, Bolívar, a függetlenségi háborúk kezdetén nem számíthatott a tömegek támogatására, éppen ezért vallott kudarcot az első két venezuelai köztársaság.

A második fejezetben Bolívert diktátorrá nevezik ki. Ez a nemzetgyűlés több tagjának egyáltalán nem tetszik. Itt jelennek meg az első negatív vonások Bolívarral kapcsolatban, ennek ellenére nem ismerhetjük meg az író tényleges véleményét, hiszen ezeket a negatív jellemzőket Bolívar politikai ellenfeleinek szájából hallhatjuk. Esteban, Laurenzia apja azt mondja róla: „Uralkodni vágyó, ki azzal vesztegeti meg a legjobb emberek szíveit, hogy saját érdemeit rájuk erőlteti. Mindig másokat magasztal, hogy mások magasztalják őt. Sohasem mondja azt, amit gondol, valamit mindig magában tartogat belőle, ezért nem fordítja arcát afelé, akivel beszél, hogy szemeiből ki ne olvashassa az, amit érez.”⁸ Ezek a jellemvonások megegyeznek azzal a leírással, melyet a valóságban egy kortárs francia

⁵ Tibor Wittman: *Historia de América Latina*, Corvina Kiadó, 1980, Budapest, 248.

⁶ Jókai Mór: *Bolívar* (Történelmi beszély), I. El Libertador (<http://mek.niif.hu/00845/html/jokai33.html>)

⁷ Uo.

⁸ Jókai Mór: *Bolívar* (Történelmi beszély), II. El Dictator (<http://mek.niif.hu/00845/html/jokai33.html>)

adott róla. E szerint Bolívar szerette hallani a saját hangját, képes volt ügyesen hazudni és megtéveszteni az embereket⁹. A novellában a nemzetgyűlés először vonakodik megadni Bolívarnak a teljhatalmat, attól tartanak, hogy az egy év elteltével Bolívar majd nem fog lemondani róla, de Laurenzia felajánl egy különös garanciát: egy éven keresztül ő Bolívar menyasszonya lesz, egy év után pedig, amennyiben Bolívar lemond a teljhatalomról, hozzámegy feleségül. A jelenlévők ezt megfelelő garanciának találják, és megadják Bolívarnak a diktátori címet egy évre.

A harmadik fejezet egy évvel később játszódik. Bolívar Laurenziával beszélgetve feltárja előtte aggodalmait: ha ő lemond a teljhatalomról, Nagy Kolumbia szétesik. Laurenzia szerint azonban az egyetlen lehetőség az, ha Bolívar lemond a hatalomról. A nemzetgyűlésen Bolívar lemond a diktátori címről, de ugyanakkor a nép megválasztja Bolívert királlyá. A hazafiak ezek után Bolívar megölését tervezik. Laurenzia felajánlja a segítségét és megkéri volt vőlegényét, Gideónt, akit beenged a palota kápolnájába, hogy az oda belépő alakot az imádkozás után lője le. Így is történik, Gideón rálő a köpönyeg viselő alakra, akitől kiderül, hogy Laurenza volt, aki feláldozta magát a férjéért. Laurenzia utolsó szavaival figyelmezteti Bolívert, hogy mondjon le a hatalomról. Bolívar, szerelme halála után, eltöri a koronáját, és száműzetésbe vonul. Ez a momentum később egy mondat erejéig a *Kőszívű ember fiaiban* is megjelenik. „*Bolívar odadobja koronáját meggyűlölt hazájának, de nem harcol ellene*”¹⁰.

Láthatjuk, a romantikus cselekményszál kedvéért Jókai ugyan bátran megváltoztat történelmi eseményeket vagy kitalál ilyeneket. Mint tudjuk például, a valóságban Bolívar felesége korán meghalt, még a függetlenségi háború előtt, és Bolívar többször nem nősült meg. Királlyá sem választották. A diktátori hatalomról évekkal a kinevezése után mondott le. Korábbi jó barátja, Páez, egyáltalán nem volt az az egyszerű gondolkosító, kutyaszerűen hűséges ember, mint amilyennek Jókai őt a novellában lefestette, és idővel Bolívar politikai ellenfele lett. Mindezzel együtt is, Jókai történetei mögül, úgy tűnik, jelentős történelmi ismeretek sejlenek fel, láthatólag számos részletét nagyon jól ismeri a latin-amerikai függetlenségi háborúknak. Novellája persze nem történelmi mű, hanem történelmi ihletésű romantikus fikció. Ugyanakkor Jókai beleszótta novellájába azokat a személyes és társadalmi érzelmeket és motivációkat, melyek az események háttérében valóban léteztek. Megfigyelhetjük például a novella elején a nemzeti erők egységét a közös ellenséggel szemben. Majd, a győzelem kapujában, a nemzeti erőkon belül megjelennek az első ellentétek, melyek a hatalommal kapcsolatosak. Ez az a pillanat egyébként, amikor a novellában megjelennek Bolívar első negatív vonásai is, melyeket ellenlábasai szájából ismerhetünk meg, ugyanakkor Bolívar magyarázatot nyújt saját viselkedésére, mely a külső szemlélő számára hatalomváagnak tűnik, de valójában nem az, mivel célja létrehozni egy erős, egységes államot, legyőzve a belső ellentéteket. Ily módon Jókai bemutatja, hogy Bolívar hatalomvágya valójában nem vethető össze egy középszerű ember hatalomvágyával, mivel nem egy személyes érzés vagy érdek vezérli, hanem a hatalom az ő számára egy eszköz, melyet egy magasabb cél elérésére használhat. Más szóval, ellenfelei, bár látszólag igazuk van, amikor Bolívar hatalomvágyától félnak, a valóságban képtelenek felismerni azt, hogy Bolívar teljhatalma teljes mértékben különbözne egy átlagos, középszerű, érdekesember

⁹ Wittman, id. mű 248.

¹⁰ Jókai Mór: *A kőszívű ember fiaiban*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960, 494 (Ephialtes c. fejezet)

teljhatalmától, mivel ők maguk is ilyen emberek, így képtelenek észrevenni azt, hogy egy ténylegesen nagy ember önzetlen módon hatalmát kizárólag hazája érdekében használná fel, anélkül, hogy ezzel a hatalommal visszaélne, úgy, ahogy ez egyébként ők – az ellenfelei – minden bizonnyal megtennék. Jókai a történelmi hűségnek megfelelően helyesen emeli ki, hogy ami leginkább irritálta Bolívar ellenfeleit, az a *Code Bolivienne*, mely eltörölte a kreolok privilégiumait, és egyenlőséget hirdetett a különböző társadalmi osztályok között. „De azért pusztán darabra nem töröm [a koronáját], hogy kislelkű nyomorultak civódjanak arany forgácsain: hamis szabadsághősök, kik csak azért veszik tele szájukat felengző mondatokkal, mert maguk nem lehetnek uralkodók; de abban a kis körben, mely őket bámulja, gonoszabb zsarnokok, mint aki ellen szabadságot ordítanak. Jól tudom én, mi bajuk nekik. Nem a brutusi erények ösztöne bántja őket, hanem a code Bolivienne, mely zakyva kiváltságaikat eltörölte, s a népet mindenütt egyenlővé tevő. Ez az ő fájdalomuk, de ez az, mely újjáteremti e szétszilált országot.”¹¹

Mint ahogy arra korábban már utalást tettem, Jókai egyik legfontosabb motivációja valószínűleg az volt, hogy a latin-amerikai és a magyar szabadságharc párhuzamai kapcsán Magyarországról beszélhessen. Az osztrák elnyomás idején az írók, köztük Jókai, nem beszélhettek nyíltan a magyar forradalomról és szabadságharcról, különös tekintettel Kossuth Lajosra, akinek neve szinte tabunak számított. Jókai viszont annyi hasonlóságot és párhuzamot fedezett fel a két vezető életében és tetteiben, hogy szándékosan megváltoztatta novellájában Bolívar külsejének leírását abból a célból, hogy az olvasó számára is nyilvánvaló legyen az utalás a magyar forradalom karizmatikus vezetőjére, Kossuthra. Azok a hasonlóságok a két vezér életében, melyek alapján Jókai Bolívert választotta novellája hősének, a következők:

- mindketten karizmatikus vezérek voltak,
- mindketten kiváló szónoki adottságokkal rendelkeztek,
- mindketten népszerűek voltak, a tömegek szerették őket,
- képesek voltak felülemelkedni személyes érdekeiken, és egyesíteni a nemzetet egy eszme jegyében,
- nagyszabású terveik voltak: Bolívar egy rövid időszakra megvalósíthatta a sajátját: Nagy Kolumbiát, míg Kossuth nem tudta létrehozni a Duna-menti országok szövetségét,
- ellenfeleik reakciója hasonló volt: félték Kossuth, illetve Bolívar hatalomra jutásától, mivel nagyszabású terveiket saját kicsinyes érdekeik szempontjából ítélték meg,
- mindketten száműzetésbe kényszerültek, miután látták, hogy terveik, álmaik nem valósulhattak meg.

Másik latin-amerikai témájú novellája, a *Megölt ország* 1856-ból való, és *Elbeszélések* című kötetében található. Témája Peru gyarmatosítása. Ebben a novellában Jókai ellentétbe állítja a perui bennszülöttek ártatlanságát, tisztaságát, egyszerűségét a spanyol gyarmatosítók romlottságával, pénzhétségével, kegyetlenségével. Egyfelől Rousseau-ra, másfelől Bartolomé de Las Casas atya műveire emlékeztet. Korszerű, liberális eszméket vonultat fel

¹¹ Jókai Mór: *Bolívar* (Történelmi beszély), V. Ki hal meg? (<http://mek.niif.hu/00845/html/jokai33.html>)

Jókai már 1856-ban: felhívja az emberek figyelmét a faji előítélet és a népiertés veszélyeire. Novellája bevezető részében, sőt, már az első mondatban elítéli a népiertést, melyet a fehér bőrű emberek követtek el egy más bőrszínű embercsoporttal szemben. „Már az is eléggé merész gondolat volt Plato kétlábú tollatlan állataitól, hogy ők magukat a teremtés legfőbb urainak vallják; de még merészebb eszme az, melyet ez úri állatrend fehér színű fajai táplálnak magokban, miszerint a valódi szellemi műveltségre egyedül az ő bőrük képes. És ezt minden más színű fajnak el kell hinni. (...) Mert egy fajnak, amit még úgy hívnak, hogy rézszerűek, pár század múlva csak mesés históriákban fogják nyomát találni, ha oly sebesen halad annak elenyészete, mint a megelőzőtt századok óta.”¹²

Műve elején Jókai bemutatja a perui bennszülöttek idilli életét, leírása a természet szépségét és gazdagságát ecseteli, és paradicsomi hangulatot idéz. Kiemeli, hogy az arany- és a drágaköveknek ebben a világban semmi értékük sincs. Jókai bemutatja az inka mitológiát is, jelentős tárgyi tudást mutatva e témában. Jókai úgy állítja be a spanyol hódítást, mint egy teljesen váratlan, meglepő és szörnyű eseményt. Szerinte a hódítás azért volt olyan gyors és sikeres, mert a bennszülöttek megijedtek a hódítók lovaitól, valamint az alkohol és a hódítók által behurcolt betegségek hatalmas pusztítást végeztek a köreikben. Jókai megemlíti, hogy Peru őslakossága tíz év alatt a felére csökkent.

A novellában Pizarro, értesülve az inkák fővárosáról és az ott rejlő kincsekről, elindult, hogy meghódítsa azt. De a Nap szüzei elmenekültek a gyilkosok elől, köztük az Inka gyönyörű lánya, Amarlija, akit Pizarro üldözni kezdett. Amarlija a többi lánnyal együtt elbújt a kénes hegyek között, majd felgyújtották a ként, feláldozva magukat, és elpusztítva az ország természeti kincseit, tehát megölték az országot. Az egész terület sivár és halott maradt évszázadokon keresztül. Ettől kezdve, írja Jókai, az indiánok csak vegetálnak, és néhány évtizeden belül ki fognak halni. A novella végén Jókai, mintegy keretet képezve a műnek, visszatér a rasszizmus és a népiertés eszméihez, szigorúan elítélve azokat. „A rézszerű faj azóta csendesen enyészik. Ahány millió volt az Amerika felfedezésekor a fehérbőrűek által, talán annyi ezer most. (...) A fehér fajnak az a dicsőség jutott, hogy néhány század alatt ki tudott törülni az Isten képére teremtett fajok sorából nemcsak egy egész nemzetet, de egy egész színt!”¹³

Mint láthattuk, a nagy író élénken érdeklődött Latin-Amerika iránt, nemcsak a hely egzotikuma és romantikus hangulata kapcsán. Mindhárom írásából kitűnik, Jókai sokat olvasott Latin-Amerikáról, sokat tudott népeiről, történeti szereplőiről – ahogy a kortárs magyar olvasónak is lehetősége volt sokat olvasni, magyarul is, a térségről. Ám eközben minden romantikusan szőtt írása jellegzetesen magyar olvasatot (áthallást) is lehetővé tett.

¹² Jókai Mór: *A megölt ország*, 1856 (<http://mek.niif.hu/00700/00789/html/jokai74.htm>)

¹³ Uo.